

Kiss Károly:

Hajtások

*Ez talán nem is írás, inkább vizuális gondolkodás (ha ennek a kifejezésnek lenne értelme). Mormogás, dünnyögés. Frazer **Aranyág** című könyvét forgatva vettem papírra a közben támadt gondolataimat a mítoszról, mitológiáról, mágiáról. Nem tudományos értekezés, sokkal inkább gondolatfoszlányok az ember vallási képzeteiről és azok vizsgálatáról, széljegyzetek a frazeri műhöz és általában a témához. Nem is annyira a frazeri vélekedéseket akarom bírálni (hiszen a Frazer által is képviselt evolucionalista gondolkodásmód problémái nyilvánvalóak, azt már oly sokan kritizálták, relevanciáját megkérdőjelezték), hanem saját gondolataimat lejegyezni. Ezért az írás szerkezete nem valamiféle logikai rendre épül, hanem a gondolkodás - olykor vargabetűs - ösvényeit követi (itt utalnék Wittgenstein jellegzetes írásmódjára). És hát azt sem ígérem, hogy minden felvetődő gondolatnak végére járok.*

--0--

Ha különböző közösségek, kultúrák vallási életéről, vallási képzeteiről végzett antropológiai vizsgálódást lapozgatok (és ez nem csak a frazeri műre vonatkozik) - de legalább ilyen mértékben az egyéb ismeretterjesztő művek, például filmek esetében is - , sokszor az az érzés kerít hatalmába, hogy téves, olykor naiv vélekedésekkel állok szemben, vagy jobb esetben az egzotikum atmoszférája csap meg, de kevésbé jutok közelebb azokhoz az emberekhez; cselekedeteik, szokásaik, *világuk* nem tűnik természetesnek - pedig számukra éppen, hogy természetes mindez. Mindez nem azt sugallja számomra, hogy az adott leírás nem elég alapos, hanem, hogy más világban élünk. (A nyelv vizsgálata minden bizonnyal sokat elárulna minderről.)

Frazer, amikor a nappal kapcsolatos elképzelésekről és a hozzá kapcsolódó szokásokról ír (Frazer, 1995. 54-57.o.), vagy amikor a világban szerte megrendezett tűzünnepek szertartásait veszi számba (Frazer, 1995. 393-407.o.) (és még számos

példát lehetne itt felsorolni), a különböző nézetek és szokások egész tárházát gyűjti össze. E sokszínű kavalkád mintha csak egy termékeny fantázia meglevő világa lenne. Ezzel nem azt akarom sugallni, hogy ezek csak kitalációk (noha bizonyos értelemben minden etnográfiai leírás az), hanem az a gondolatom támadt olvasásuk közben, hogy magunk is ki tudunk találni ilyen és ehhez hasonló hiedelmeket, szokásokat - és ezt a "gyűjteményt" olvasgatva, úgy érezhetjük, hogy meglehetősen esetleges, hogy mi valósul meg (és hol) és mi nem. Mintha csak véletlenszerűen szóródtak volna szét a világban. "Innen" nézve... Azonban egy adott közösség számára (egy adott kultúrában, *abban a világban*) ez egyáltalán nem esetleges. *Nem lehetne másként.* És ha az adott közösséget vizsgálva nem így látjuk, akkor valószínűleg nem *értettünk* meg semmit.

Már azt is problémásnak látom, hogy ezeket a szokásokat és hiedelmeket épp így csoportosítjuk. Például miért éppen a különböző népek, kultúrák naphoz kapcsolódó szokásait veti össze Frazer? Miért lenne éppen a *tárgyak* az affinitás alapja? Lehet, hogy a csilkotin indiánok naphoz kapcsolódó rítusaival sokkal kevesebb rokonságot mutatnak az iglulik eszkimók látszólag hasonló célú játékaival (ezekről Frazer az 55-56. oldalakon ír), ezzel szemben az eszkimók más (tárgyat tekintve távolabbinak tűnő) szokásai inkább közelebb állhatnak azokhoz.

Egyáltalán mi alapján csoportosítjuk egy adott közösség elképzeléseit, hiedelmeit, tevékenységeit. Tehát mi alapján soroljuk mindezek egy részét a vallás "udvarába", a mitológia, mágia, hit fogalomkörébe megkülönböztetve a praxis más részeitől (hétköznapi cselekedetektől (házépítés, földművelés, ...)) és a világról szerzett tudás más szegmenseitől (állatok, növények ismerete (kvázi természettudományos ismeret)). Egy "benszülött" valószínűleg értetlenül állna felosztásaink előtt. Számára az ébredés utáni mindennapi (vallásos) rituálé tevékenysége semmiben nem tér el a föld művelésének az évszak által meghatározott napi teendőitől; és a mögöttük álló "tudás" jellege sem különböző. Sőt már az a gesztus is meglehetősen gyanús, amellyel elválasztjuk a cselekedeteket, a gyakorlatot az alapjául szolgáló tudástól, a dolgok szemléletétől.

A rítusok, vallással kapcsolatos cselekedetek sokszor szimbólumok bonyolult rendszere, de vajon elkülöníthetők-e (elkülönülnek-e a "bennük élők" számára) ezek a szimbólumok az élet más részeitől. A bennszülött, aki jelképes szertartásokat végez a vadászat sikere érdekében (a stilizált vadat mágikus tánc keretében "elejti"), ténylegesen (és mesterien) bánik fegyvereivel és ehhez világának, a környező természetnek olyan magas fokú ismerete szükséges, amely számunkra talán nem is elképzelhető ("meglepő" biológiai, földrajzi, fizikai, ... ismeretekkel találkozhatunk).

"Az Új-Guinea nyugati részén élő törzsek varázslattal segítik elő hogy a vadásznak sikerüljön dárdájával dugongot vagy teknősbékát ejtenie. Egy kis rovar, amely különösen a kókuszpálmákon található, betesznek a dárdanyél üregébe, oda, ahová a dárdahegy illeszkedik. Úgy hiszik, hogy ettől a dárdahegy szilárdan beleékelődik a dugongba vagy a teknősbékába, ugyanúgy, ahogyan a bogár fullánkja benne marad az ember bőrében, ha beleszúr." (Frazer, 1995. 28.o.)

A vadász a zsákmány esélyét mégsem bízza a varázslatra, hanem ténylegesen - azzal a fortélyos technikával, amit hosszú évek alatt sajátított el - elejti a vadat. Nem bízna a mágiában? Nem hinne benne? De akkor miért végzi e szertartásokat? Saját erejében és ügyességében nem bízik? Valószínűleg egyik sem. Más lehet az ilyen mágikus ceremóniáknak az alapja. Hozzá tartozik a cselekvő világához (amelynek lényeges eleme a *hagyomány*). Eleget teszünk egy szokásnak és rendben érezzük a világunkat, *megnyugszunk*. (Ez rokon (pszichikai folyamat) azzal az (etnográfusi) tevékenységünkkel, hogy megmagyarázzuk ezeket.)

Hogyan egyeztethető össze a "primitív" közösségek mélyreható természeti ismerete azokkal a vallási elképzeléseikkel, melyeket Frazer tévesnek vagy elnéző mosollyal naivnak fest le? Egy vallási szertartás során így gondolkodnak a világról, mindennapi cselekedeteikben pedig úgy? Bizonyára nem. Mindezek egységes világot alkotnak, nem különülnek el. És ez a mítosz lényege is.

Levi-Strauss mondta egy interjúban, hogy a mítosz egyszerre próbálja megmagyarázni mindazt, hogy a nap miért kel fel és nyugszik le, a csillagok miért világítanak, miért járnak a szarvasok egy bizonyos forráshoz, miért vannak a

varázslónak különleges képességei, vagy miért érzünk furcsa tüneteket egy másik nembeli fiatal teremtés közelében - tehát a mítosz a világ egységes leírása.

A mítosz egy sajátos tudásforma, mely a világot egységben kezeli és értelmezi. Lyotard ezt narratív tudásnak nevezi:

"Másodszor: a tudás diskurzusainak kifejlett formáitól eltérően a narratív forma megengedi önmagán belül a nyelvjátékok pluralitását: az elbeszélésben könnyedén megtalálják a helyüket mind a denotatív kijelentések (amelyek például az égről, az évszakokról, az állat- és növényvilágról szólnak), mind a deontikus kijelentések (amelyek előírják, mi történjen ugyanezekkel a dolgokkal vagy a rokonsággal, a nemek közti különbséggel, a gyerekekkel, a szomszédokkal, az idegenekkel stb.), mind az integratív kijelentések, amelyek például próbatételszerű epizódokban fordulhatnak elő (válasz egy kérdésre, számos dolog közül egyet kiválasztani), mind az értékelő kijelentések stb. Ezt a tudásmódot az jellemzi, hogy a kompetenciák - amelyek kritériumait az elbeszélés szolgáltatja vagy juttatja érvényre - minden elbeszélésben sűrűn szőtt hálóban fonódnak össze, és egységes szemléletbe rendeződnek." (Lyotard, 1993. 49.o.)

Ráadásul a mítosz mesélésének, továbbadásának kötöttségei vannak, és ezeknek a látens és manifeszt szabályoknak fontos eligazító, integrációs szerepük és morális tartalmuk van:

"Az ezekkel a történetekkel továbbadott tudás távolról sem csak a kinyilatkoztatás funkcióival kapcsolódik össze; egy csapásra meghatározza, mit kell mondania valakinek ahhoz, hogy meghallgassák, hogyan kell hallgatnia valakinek ahhoz, hogy beszélhessenek, és milyen szerepet kell valakinek játszania ahhoz (az átbeszélt valóság színpadán), hogy egy elbeszélés tárgya legyen." (Lyotard, 1993. 51.o.)

A modern korban a világ leírásának lehetséges formái elkülönültek egymástól (tudomány, művészet, gazdaság, ...), és nem csak hogy nem alkotnak egységes szemléletet, hanem össze sem mérhetők egymással. (Ezért is problémás a mítosz

egységes világfelfogását csak a teoretizáló, tudományos gondolkodásmódban próbálni magyarázni.)

Frazer sem tud kilépni széttöredezett világának elfogadott leképzési formáiból. Ezért van, hogy a mágiát is csak ezek viszonylatában tudja elhelyezni (illetve épp azt kritizálja, hogy nem tudja elhelyezni a megszokott dichotómiában): "Röviden: a mágia a természeti törvények hamis rendszere, és egyúttal téves magatartásszabály; ugyanannyira hamis tudomány, mint amennyire terméketlen művészet." (Frazer, 1995. 21.o.)

A törzsi közösségek vallási hiedelmeinek szimbolikájában és a mágiában mindig valamiféle absztrakció van jelen. Ez egyfajta rokonságot sejtet a modern gondolkodásmóddal, azonban ez a hasonlóság csak látszólagos. Míg egy "primitív" "művész" alkotásában egész világot próbálja kibontani/kifejteni/kifejezni (melynek ő maga szerves része), addig a modern elmét jellemző absztrakció a dolgoktól való distancián és a dolgok szekularizációján, a *kiragadás* gesztusán alapszik.

Egy kérdésfelvetés. Számos hiedelemben és hozzá tartozó rítusban összekapcsolódik a tűz-nap vagy éppen a betegség-piszok (és valószínűleg még kereshetnénk hasonló példákat). Ezek a párhuzamok sok kultúrában megjelennek és számunkra sem tűnnek meglepőnek, sőt meglehetősen nyilvánvalóak. Vajon miért? Talán bizonyos alapvető tapasztalatok sugallják, vagy az emberi pszichikum általános jellemzőiből fakadnak? Bizonyára itt több dolog is közrejátszik.

A szertartásokban a mindennapi esetlegességgel szemben mindig valamilyen végletesség van jelen.

Mi az ami a vallási rítusok, szertartások, mágiák mélységét és misztikumát adja?
A kiszolgáltatottság és az áldozat.

Egyrészt a természetnek, az elemeknek, másoknak, a világnak való kiszolgáltatottságunk (amit a hit segítségével próbálunk enyhíteni), másrészt - kívülről szemlélve - a vallási hiedelmeknek, rítusoknak, mágiáknak való kiszolgáltatottság; és az áldozat ami mindig ott húzódik a háttérben.

E jelenségeket, cselekvéseket, szokásokat mindig ezek felől szemléljük. Ezért is áll előttük a racionális XX. századi elme megilletődve, magasztosan vagy éppen borzongva. Mindig törekszünk megmagyarázni e szokásokat. A magyarázat nem feltétlenül visz közelebb egy szokáshoz, mindenesetre csökkenti a misztikumát, azt a homályos borzongást, amivel értetlenül szemléljük, a magyarázat során elhelyezzük otthonos, racionálisan berendezett világunkban, ettől *megnyugszunk*.

És mégis. Nem lesznek kevésbé hatásosak magyarázataink révén.

Frazert olvasva is folyton magyarázatokkal találkozunk. Úgy tűnik, számára ez az egyetlen lehetséges közelítésmód. Bár Frazer irodalmi, stilisztikai eszközei sokszor többet adnak ahhoz a képhez, ami bennünk lecsapódik, mint teoretikus, oknyomozó magyarázatai (olvassuk csak el mindjárt az első fejezet felütését, azt a ködös, hátborzongató, misztikus képet, amivel a Nemi-beli erdőkirály történetét bevezeti).

Frazer a rítusok, mágiák leírása során olyan szavakat használ (használunk), amelyek saját világunk irracionális, misztikus szegmenséhez tartoznak (pl.: szellem), és kérdéses, hogy vajon e szavak, illetve konnotációik nem torzítják-e e jelenségek értelmezését. Egy hopi indián számára természetes - megmagyarázható, "racionális" (ha ennek a szónak lenne számára értelme), tehát a világához szervesen hozzátartozó -, ha egy szellem a segítségére siet a vadászat során. Míg számunkra az előbbi mondatot olvasva a *szellem* szó (illetve jelentésének "holdudvara") az egész történetet megváltoztatja, áthelyezi egy másik (irracionális, magasztos vagy borzongató) dimenzióba, kiszakítja az egyébként hétköznapiak tűnő vadászat megnyugtató közegéből. (Ez megint csak arra vezet, hogy a másik (egy közösség) cselekedeteit, hiedelmeit nem tudjuk önmagukban megérteni; ahhoz hogy az ilyen fogalmak helyükre kerüljenek, ahhoz azokat a másik világában elhelyezve, egy szélesebb "jelentésháló" részeként kell értelmezni.)

"Állatokról is gyakran hiszik, hogy olyan képességeik vagy tulajdonságaik vannak, amelyek hasznosak lehetnek az ember számára; a homeopatikus vagy utánzó mágia arra törekszik, hogy ezeket a tulajdonságokat az emberi lényekre a

legkülönbözőbb formákban átvigye. Sok becsuána például menyétet visel talizmánként, s mert az állat igen szívós, *azt hiszik* (kiemelés tőlem), hogy viselőjét is nehéz megölni. Hasonló célból mások élő, de megcsonkított rovarot hordanak. Vannak harcosok, akik szarvatlan ökör szőrét viselik hajukban, köpenyükön pedig béka bőrét, mivel a béka csúszós, s az ökröt - nem lévén szarva - nehéz megfogni." (Frazer, 1995. 38.o.)

Frazer ezeket az elképzeléseket mint téves, nevetséges hiedelmeket írja le, pedig azok az emberi pszichikum működésének általánosabb jellemzőiből fakadnak (és nem csak a vallás kategóriáját jellemzik). Hasonló jelenséget saját kultúránkban is találhatunk. Ilyen például az, hogy sokan valamely kedvenc sztárjuk poszttereivel dekorálják szobájukat, hasonlóan öltözködnek, hasonló stílusjegyeket vesznek fel, hasonlóan viselkednek - és *azt hiszik*, hogy hasonlókká is váltak, de ennek lényege nem a hit, hanem hogy *megváltozik a világuk*, máshogy látják; vagy hasonló jelenség az is, hogy egyesek szemüveget öltenek, elmennek a "vadakhoz", megvizsgálják mindennapi szokásaikat, mítoszaikat, rítusaikat és *azt hiszik*, hogy értik őket, de jobb esetben megváltozik a világuk, máshogy látják...

Idézett művek:

James G. Frazer: *Az Aranyág*

Osiris-Századvég, Budapest, 1995.

Jean-Francois Lyotard: *A posztmodern állapot*

in: *A posztmodern állapot*, Századvég-Gond, Budapest, 1993.